

سازمان پژوهش سایه بهار بیت

دانشگاه سیستان و بلوچستان

دانشکده الهیات، حقوق و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

مرزبندی اعتراضات خیابانی با محاربه و بغی و بررسی احکام فقهی و حقوقی آن

نگارش

سارا بامری

استاد راهنما

دکتر محمدرضا کیخا

استاد مشاور

دکتر حسین خدایار

بهمن ۱۴۰۳

برگ اصالت و مالکیت اثر

برگ تأیید هیأت داوران / صورت جلسه دفاع

تقدیم

تقدیم به مهربان فرشتگانی که:

جسارت خواستن، عظمت رسیدن و تمام تجربه های یکتا و زیبای زندگیم، مدیون حضور سبز آن

هاست.

تقدیم به خانواده عزیزم.

سپاسگزاری

اکنون که به یاری پروردگار و راهنمایی و مشاوره اساتید بزرگ موفق به اتمام این پایان نامه شده ام وظیفه خود دانسته که نهایت سپاسگزاری را از تمامی عزیزانی که در این راه مرا کمک کرده اند به عمل آورم.

در آغاز از استاد راهنمای گرانقدر، جناب آقای دکتر کیخا که انجام این پایان نامه بدون کمک و راهنمایی های ارزنده ایشان امکان پذیر نبود کمال تشکر را دارم.

از استاد مشاور، جناب آقای دکتر خدایار که زحمت مشاوره این پایان نامه را متقبل شدند و در طول تحصیل از محضرشان بهره بردم سپاسگزارم.

و از داوران گرامی که زحمت داوری و تصحیح این پایان نامه را بر عهده داشتند کمال سپاس را دارم.

چکیده

هدف: این تحقیق با عنوان مرزبندی اعتراضات خیابانی با محاربه و بغی و بررسی احکام فقهی و حقوقی آن به دنبال بررسی این سوال است که اعتراضات خیابانی از نظر فقهی و حقوقی چه حکمی دارد؟ و آیا مصداق محاربه یا بغی محسوب می گردد؟ بررسی این موضوع از آنجا اهمیت پیدا می کند که گاهی مشاهده می گردد، افرادی در حکومت اسلامی با اهدافی خاص، دست به اعتراض می زنند.

روش شناسی پژوهش: روشی که در نگارش این تحقیق به کار گرفته شده، روش توصیفی – تحلیلی است که به نظریات حقوق دانان در زمینه مربوطه اشاره شده و پس از تحلیل مواد مربوطه در قوانین و مقایسه نظرات متفاوت به نتیجه گیری پرداخته شده است.

یافته ها: در محاربه، تجرید سلاح شرط است طبق ماده ۲۷۹ قانون مجازات اسلامی و اگر اعتراض خیابانی این شرط را داشته باشد مصداق محاربه پیدا می کند. و در بغی، قیام علیه حکومت اسلامی ماده ۲۸۷ قانون مجازات اسلامی به گونه ای بیانگر بغی است.

نتیجه گیری: نتایج این تحقیق نشان می دهد در صورتی که اعتراضات خیابانی همراه با حمل سلاح باشد و برای ترساندن مردم و ایجاد ناامنی سلاح بیرون آورده شود مصداق محاربه است. همچنین در صورتی که هدف از اعتراضات خیابانی قیام مسلحانه علیه حکومت و براندازی نظام جمهوری اسلامی باشد مصداق بغی است. اعتراضات خیابانی دارای احکام پنج گانه است و همواره واجب یا حرام نیست، بلکه بستگی به نوع خواسته ای که در اعتراضات مطرح می شود دارد. پیشنهاد می شود قانون گذار با بررسی قانون های کشورهای که قوانین جامعی در مورد آشوب های خیابانی دارند از جمله: افغانستان، بلژیک، آلمان، دانمارک، رومانی و... با الهام گرفتن از قوانین این کشورها، مقررات جامع و دقیقی در این زمینه ترسیم نماید. همچنین اختلافات در مورد تفسیر اصل ۲۷ قانون اساسی، با تصویب قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه های سیاسی مصوب شده ۱۳۹۵ دو چندان شده است. در حالی که باید، با صراحت حق اعتراض در قالب متن قانونی توسط قانونگذار به رسمیت شناخته شود و از سوی دیگر نیاز است تا در قالب قانون در خصوص برخی معترضین گام های حمایتی برداشته شود زیرا برخی معترضین اگرچه ممکن است در حقیقت دچار اشتباه شده باشند اما خیرخواهان اجتماعی اند.

کلیدواژه ها: اعتراض خیابانی، آشوب، محاربه، بغی، فقه، حقوق.

فهرست نوشتار

۱. فصل اول: کلیات تحقیق.....۱

۱ - ۱ مقدمه۱

۱ - ۲ بیان مسئله۱

۱ - ۳ اهمیت و ضرورت تحقیق.....۲

۱ - ۴ پیشینه تحقیق.....۳

۱ - ۵ اهداف تحقیق.....۴

۱ - ۶ سؤالات تحقیق.....۴

۱ - ۷ فرضیه ها.....۴

۱ - ۸ روش شناسی تحقیق.....۴

۱ - ۹ روش ها و ابزار تجزیه و تحلیل داده ها.....۵

۱ - ۱۰ سازماندهی تحقیق.....۵

۲. فصل دوم: مبانی نظری و مفاهیم تحقیق.....۶

۲ - ۱ مفاهیم۶

۲ - ۱ - ۱ محاربه۶

۲ - ۱ - ۲ بغی۱۲

۲ - ۲ آشوب۱۲

۲ - ۳ اعتراض۱۳

۲ - ۴ اعتراض خیابانی.....۱۳

۲ - ۵ آشوب خیابانی.....۱۵

۲ - ۵ - ۱ تفاوت و تشابه آشوب و اعتراض خیابانی.....۱۵

۲ - ۶ ویژگی های آشوب های خیابانی۱۶

۲ - ۷ اعتراض منجر به آشوب خیابانی.....۱۷

۳. فصل سوم: مرزبندی اعتراضات خیابانی با جرم محاربه.....	۱۹
۳ - ۱ محاربه از دیدگاه فقها.....	۱۹
۳ - ۲ محاربه در قانون مجازات اسلامی.....	۲۱
۳ - ۳ ارکان محاربه.....	۲۲
۳ - ۳ - ۱ رکن قانونی.....	۲۲
۳ - ۳ - ۲ رکن مادی.....	۲۲
۳ - ۳ - ۳ رکن روانی.....	۲۴
۳ - ۴ تبیین مفهوم افساد فیالارض.....	۲۵
۳ - ۴ - ۱ تعریف لغوی افساد.....	۲۵
۳ - ۴ - ۲ تعریف اصطلاحی افساد فیالارض.....	۲۸
۳ - ۴ - ۳ افساد فیالارض از منظر قرآن کریم.....	۳۰
۳ - ۵ موارد محاربه در قانون مجازات اسلامی.....	۳۴
۳ - ۵ - ۱ قیام مسلحانه علیه حکومت اسلامی.....	۳۴
۳ - ۵ - ۲ براندازی حکومت اسلامی.....	۳۵
۳ - ۵ - ۳ نامزدی برای یکی از پستهای حساس کودتا.....	۳۶
۳ - ۵ - ۴ تحریک موثر به عصیان و فرار.....	۳۷
۳ - ۵ - ۵ احراق و تخریب.....	۳۸
۳ - ۵ - ۶ خرابکاری در تأسیسات و وسایل مورد استفاده عمومی.....	۳۹
۴. فصل چهارم: مرزبندی اعتراضات خیابانی با بغی.....	۴۱
۴ - ۱ جرم بغی.....	۴۱
۴ - ۲ تفاوت آشوب با اقدامات خرابکارانه و تروریستی.....	۴۴
۴ - ۲ - ۱ ملاک ذهنی.....	۴۵
۴ - ۲ - ۲ ضابطه عینی (موضوعی).....	۴۵
۴ - ۲ - ۳ ضابطه مختلط (تلفیقی).....	۴۷
۴ - ۳ اعتراض و آشوب از منظر فقه امامیه.....	۴۷
۴ - ۳ - ۱ آشوب خیابانی در ادبیات فقه.....	۴۸
۴ - ۳ - ۲ اعتراض خیابانی در ادبیات فقه.....	۵۱

۴ - ۴	اصل و جواز اعتراض خیابانی در لسان فقها و اندیشمندان.....	۵۲
۴ - ۵	تکلیف مردم نسبت به حکومت و کارگزاران در اعتراضات خیابانی.....	۵۳
۴ - ۶	تکلیف حکومت و کارگزاران آن نسبت به مردم در اعتراضات خیابانی.....	۵۳
۴ - ۷	جرم بغی و آشوب ها و اعتراضات خیابانی.....	۵۵
۵.	فصل پنجم: نتیجه گیری.....	۶۱
۵ - ۱	یافته های پژوهش.....	۶۱
۵ - ۲	پیشنهادهات.....	۶۳
۶.	فهرست منابع.....	۶۵

۱. فصل اول: کلیات تحقیق

۱ - ۱ مقدمه

آشوب ها و اعتراضات خیابانی دو مورد از پدیده های اجتماعی در بستر جوامع می باشند که غالب اوقات این رفتارها در هنگام تصمیمات مهم و کلان اجتماعی توسط نخبگان اجتماعی بروز و ظهور پیدا می کند، بنابراین به وقوع پیوستن آن در هر زمان و مکانی امکان پذیر است. به این دلیل که در آشوب خیابانی مردم نسبت به تصمیمی که حکماء و یا نخبگان سیاسی برای آنان اتخاذ نموده رضایت ندارند، بنابراین در نظام هایی که دموکراسی در آن معنا ندارد و بر محوریت دیکتاتوری مدیریت می گردد چنین اعتراضاتی به وقوع نمی پیوندد. بین آشوب ها و اعتراضات خیابانی به حیث ماهیت وجوه افتراقی وجود دارد، آشوب های خیابانی را باید رفتار برهم زننده ی نظم و بدون سازمان یافتگی و توأمان با خشونت گروهی از مردم دانست که این رفتار با آسیب رسانی به اموال عمومی و یا خصوصی و یا تعدی به افراد بروز پیدا می کند. در مقابل اعتراضات خیابانی وجود دارد که از حیث ماهیت صلح آمیز است و به تعبیر دقیق تر، تجمع موقت عده ای از مردم ناراضی نسبت به تصمیمات یا اقدامات نخبگان سیاسی - حکومتی است که این اعتراضات می تواند مسالمت آمیز باشد یا منجر به وقوع جرم گردد. در این تحقیق در ۵ فصل به بررسی مسئله ی اعتراضات خیابانی پرداخته می شود و هدف از تحقیق حاضر تبیین و مرزبندی اعتراضات خیابانی با محاربه و بغی می باشد.

۱ - ۲ بیان مسئله

هر جامعه ای بنا به عوامل متعدد سیاسی، آرمانی، مدیریتی، قومی، مذهبی و نژادی یا نیازمندی های شخصی و صنفی، امکان بروز اجتماعات و راهپیمایی های اعتراض آمیز وجود دارد. این قبیل اعتراضات، همچنین ممکن است در اثر عواملی نظیر تحریک مردم از جانب شخص یا روزنامه یا گروه خاص داخلی یا خارجی، توهین به اقوام،

مذاهب، نژادها یا اقشار یا صدور رفتار غیر قابل پذیرش علیه آنها و بی توجهی به مطالبات اقشار خاص به وجود آید. اعتراض خیابانی به هر سببی که باشد گاهی مسالمت آمیز است و گاهی با خشونت و تخریب اموال خصوصی و عمومی همراه است و حتی منجر به قتل افراد می شود. گاهی هدف از این اعتراضات احقاق حقوق از دست رفته خودش است و گاهی هدف از این اعتراضات تغییر حکومت و نظام حاکم است. به موجب اصل ۲۷ قانون اساسی، تشکیل اجتماعات و راهپیمایی ها بدون حمل سلاح به شرط آنکه مخل به مبانی اسلام نباشد، آزاد است.

از طرف دیگر در مباحث فقهی و حقوقی دو نهاد «محاربه» و «بغی» وجود دارد.

«حرب» در اصل به معنای سلب و «محارب» به معنای جنگجو است؛ یعنی کسی که در جنگ شرکت کرده باشد؛ اما مراد از محارب در اصطلاح فقه کسی است که برای ترساندن مردم سلاح بیرون می آورد، در هر شرایطی و توسط هر کسی که باشد (فاضل مقداد، ۱۴۱۹ق، ج ۲: ۳۵۱). که از منظر فقهای امامیه محارب کسی است که سلاح به دست گیرد و ناامنی ایجاد کند، خواه درون شهر باشد یا بیرون شهر (قریشی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۱۴). ماده ۲۷۹ قانون مجازات اسلامی مقرر داشته: «محاربه» عبارت از کشیدن سلاح به قصد جان، مال یا ناموس مردم یا ارباب آن ها است. مرتکب محارب طبق ماده ۲۸۲ قانون مجازات اسلامی به یکی از مجازات هایی که ذکر می شود محکوم می شود: ۱- اعدام ۲- صلب ۳- قطع دست راست و پای چپ ۴- نفی بلد (تبعید کردن).

«بغی» به معنای تعدی و تجاوز و عدول از حق است و در واقع «باغی» کسی است که با توسل به زور و قدرت برای تغییر نظام حکومتی فعالیت می کند. معنای اصطلاحی بغی در نزد اکثر فقها عبارت از تمرد و خروج گروهی از مسلمانان از اطاعت امام عادل با سلاح و ابزار کشنده است که به این گروه بغات و خوارج اطلاق می شود و نیازی نیست که باغی، قصد ارباب مردم را داشته باشد. بغی از مباحث مهمی است که در حوزه جرائم علیه موجودیت حکومت اسلامی در منابع فقهی مورد بحث قرار گرفته است. (ابنمنظور، ۱۴۰۵ق، ۷۸-۷۹/۱۴؛ راغب اصفهانی، ۱۳۶۹ش، ۱۳۷).

در قوانین ایران (قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰) عنوان بغی وجود نداشت و این عنوان بیشتر در فقه به کار رفته است. اما قانون مصوب ۱۳۹۲ در ماده ۲۸۶ در خصوص جرم بغی عنوان مستقلی در نظر گرفته است. برخلاف محاربه برای باغی، حد تعیین نگردیده است و در کتاب جهاد فقط دستور به مبارزه و جنگ با آن ها داده شده است.

۱- ۳ اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به سوابق پژوهشی تحقیق حاضر، می توان دریافت که اکثر مطالعات به بررسی احکام فقهی و مواد قانونی مختص به بغی و محاربه اشاره نموده اند و کمتر مطالعاتی در راستای مرزبندی اعتراضات خیابانی با دو عنوان محاربه و بغی صورت گرفته است. از این رو خلاء مطالعاتی در رابطه با این مساله به چشم می خورد و باید در جهت

پیر کردن این شکاف تحقیقاتی تلاش لازم انجام شود. هدف از این پژوهش مشخص کردن و مرزبندی اعتراضات خیابانی با محاربه و بغی است که آیا اعتراضات خیابانی مصداق محاربه هستند یا مصداق بغی یا مصداق هیچ کدام نیستند.

۱ - ۴ پیشینه تحقیق

مطالعات بسیاری در راستای تحقیق حاضر صورت گرفته است که از جمله ی این مطالعات می توان به موارد زیر اشاره نمود:

حسینی و صادقی (۱۳۹۸)، مقاله ای تحت عنوان «احکام فقهی بغی، محاربه و فساد فی الارض» انجام داده اند. یافته های آنها نشان داده است که: قانونگذار مجازات محارب و مفسد فی الارض را یکی از چهار مجازات، قتل یا اعدام، مصلوب کردن، قطع دست و پا به صورت خلاف و تبعید میداند در صورتی که در مجازات بغی، هر چند بغات بابت آنچه ضمن شورش و جنگ انجام داده باز خواست نمی شود (اعم از صدمات مالی و جانی) اما حاکم حق دارد آنها را بابت عدم اطاعت و شورش تعزیر کند.

علوی و فرزամفر (۱۳۹۸)، مقاله ای تحت عنوان «بررسی جرم بغی و محاربه در مذاهب اسلامی و حقوق ایران» انجام داده اند. آنها دریافته اند که: جرم بغی که سابقه ی طولانی در فقه جزایی اسلام دارد در سال ۹۲ مورد عنایت و توجه قانونگذار ما قرار گرفته و در فصل حدود آن را ذکر کرده است. وحدت و یگانگی این جرم با محاربه در بسیاری از متون فقهی مورد بحث قرار گرفته، به طوری که در برخی از متون فقهی به گونه ای این دو را در کنار هم قرار داده اند، باعث به وجود آمدن این شبهه می شود که این دو جرم یکی بوده است. در قانون مجازات اسلامی ما هم این اشکال تا قبل از تصویب قانون سال ۹۲ وجود داشت و قانون گذار قبلی این دو را یکی دانسته و بغی را زیر عنوان محاربه آورده بود.

اسماعیلی و علوی (۱۳۹۶)، مقاله ای تحت عنوان «بررسی جرم بغی و محاربه در مذاهب اسلامی و حقوق ایران» انجام داده اند. یافته های آنها نشان داده است که: گروهی که در برابر حکومت اسلامی قیام مسلحانه می کنند باغی محسوب می شوند و در صورت استفاده از سلاح، به مجازات اعدام محکوم می شوند. جرم بغی که سابقه ی طولانی در فقه جزایی اسلام دارد در سال ۹۲ مورد عنایت و توجه قانونگذار ما قرار گرفته و در فصل حدود آن را ذکر کرده است. وحدت و یگانگی این جرم با محاربه در بسیاری از متون فقهی مورد بحث قرار گرفته، به طوری که در برخی از متون فقهی به گونه ای این دو را در کنار هم قرار داده اند، باعث به وجود آمدن این شبهه می شود که این دو جرم یکی بوده، در قانون مجازات اسلامی ما هم این اشکال تا قبل از تصویب قانون سال ۹۲ وجود داشت و قانونگذار قبلی این دو را یکی دانسته و بغی را زیر عنوان محاربه آورده بود.

مستجاب الدعواتی و محمدیفر (۱۳۹۷)، مقاله ای تحت عنوان «بررسی فقهی حقوقی جرم محاربه و مقایسه آن با افساد فی الارض و بغی» انجام داده اند. یافته های آنها نشان داده است که: محاربه از جمله جرائم مستوجب مجازات حد به شمار می رود و یکی از مهمترین جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی می باشد. حکومت ها در طول تاریخ با اینگونه جرائم به شدت برخورد کرده اند و مرتکبان کمتر با عفو و اغماض روبه رو شده اند.

۱ - ۵ اهداف تحقیق

۱- مرزبندی اعتراضات خیابانی با محاربه و در صورتی که منجر به جرم محاربه شود احکام فقهی و حقوقی آن بیان شود.

۲- مرزبندی اعتراضات خیابانی با بغی و در صورتی که منجر به جرم بغی شود احکام فقهی و حقوقی آن بیان شود.

۳- ویژگی های اعتراضات خیابانی و احکام فقهی و حقوقی آن بیان شود.

۱ - ۶ سؤالات تحقیق

۱- در چه صورتی اعتراضات خیابانی مصداق محاربه می باشد؟

۲- در چه صورتی اعتراضات خیابانی مصداق بغی می باشد؟

۳- اعتراضات خیابانی از نظر فقهی و حقوقی چه احکامی دارد؟

۱ - ۷ فرضیه ها

۱- در صورتی که اعتراضات خیابانی همراه با حمل سلاح باشد و برای ترساندن مردم و ایجاد ناامنی سلاح بیرون آورده شود مصداق محاربه است.

۲- در صورتی که هدف از اعتراضات خیابانی قیام مسلحانه علیه حکومت و براندازی نظام جمهوری اسلامی باشد مصداق بغی است.

۳- اعتراضات خیابانی دارای احکام پنج گانه است و همواره واجب یا حرام نیست، بلکه بستگی به نوع خواسته ای که در اعتراضات مطرح می شود و نحوه بیان خواسته دارد.

۱ - ۸ روش شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ نوع، نظری و کاربردی بوده و از نظر روش تحلیلی-توصیفی میباشد.

گردآوری داده ها به صورت کتابخانه ای صورت گرفته که با مطالعه کتاب ها، مقاله ها و بهره گیری از اینترنت متن نهایی آماده گردیده است.

اطلاعات به صورت کتابخانه و از طریق مطالعه کتب و مقالات علمی و بخصوص حقوقی و فقهی فیش برداری و سپس با تلفیق نظریات و جمع بندی آنها نظر محقق نیز به عنوان آنچه از یافته ها استنباط شده بیان می گردد، ضمن اینکه پایه و اساس استدلال را در خود داشته است.

۱- ۹ روش ها و ابزار تجزیه و تحلیل داده ها

بر اساس روش تحقیق کتابخانه ای برای جمع آوری اطلاعات بعد از مآخذ شناسی و گردآوری منابع، از ابزارهای فیش و فرم های مربوط به نکته برداری استفاده خواهد شد. به این صورت که بعد از مآخذ یابی کتب، مجلات و اسناد مربوط به موضوع، فهرست موقت از مطالب مورد نیاز را تهیه و سپس با آماده سازی فیش ها، مرحله فیش برداری شروع شده و مطالب با استفاده از تکنیک مآخذ گذاری به روش علمی تنظیم خواهد شد.

بعد از جمع آوری اطلاعات و تنظیم از طریق فیش برداری و فرم های مربوطه، فیش ها با توجه به عنوان، موضوع جزئی و فصل بندی تحقیق طبقه بندی شده و اطلاعات و مطالب در بخش های مختلف آورده خواهد شد و تجزیه و تحلیل اطلاعات بصورت توصیفی - تحلیلی انجام خواهد شد.

۱- ۱۰ سازماندهی تحقیق

این تحقیق شامل ۵ فصل می باشد، در فصل اول کلیات تحقیق مورد بررسی قرار میگیرد. فصل اول شامل بیان مسئله اصلی است که در این قسمت مسئله و مشکلی وجود دارد مورد بررسی قرار گرفته است، در ادامه سؤالات تحقیق در راستای هدف تحقیق تدوین شده است و فرضیاتی برای رسیدن به سؤالات مطرح گردیده است که نیاز به مطالعه و بررسی دقیق، پاسخ سؤالات را مشخص می کند. در فصل دوم نیز به بررسی مفاهیم و مبانی نظری تحقیق (اعتراض خیابانی، محاربه، بغی) پرداخته شده در فصل سوم به مرزبندی اعتراضات خیابانی با محاربه پرداخته شده است و در فصل چهارم به مرزبندی اعتراضات خیابانی با بغی پرداخته شده است و در فصل پنجم نتیجه گیری و پیشنهادات انجام شده است.

۲. فصل دوم: مبانی نظری و مفاهیم تحقیق

۲ - ۱ مفاهیم

در این فصل به بیان مفاهیم محاربه، بغی و اعتراض خیابانی پرداخته می شود.

۲ - ۱ - ۱ محاربه

محاربه، جرمی قانونی است و در فقه و حقوق اسلامی به معنای تجرید سلاح به سوی مردم به قصد ترساندن آنهاست. کسی که با دزدی در بیرون از شهر یا درون شهر با تهدید اسلحه، مردم را بترساند و به جان و مال آن ها تجاوز کند، از منظر قرآن مانند این است که اقدام به جنگ با خدا و رسول خدا کرده است.

مجازات محاربه جزء حدود است و در قرآن در آیه ۳۳ سوره مائده، بیان شده است. طبق این آیه، مجازات محاربه یکی از چهار مجازات اعدام، به صلیب کشیدن، قطع دست و پای مخالف یا تبعید است. به انجام دهنده این جرم، محارب یا مفسد فی الارض می گویند. محاربه و افساد فی الارض هرچند شباهت دارند ولی متفاوت هستند، هر محاربی، مفسد فی الارض تلقی می شود ولی هر مفسد فی الارضی، محارب نیست، مگر اینکه عمل او مسلحانه باشد. محاربه در لغت به معنای «جنگیدن» و افساد فی الارض به معنای «تباہ کاری در زمین» است. محاربه در آیه ۳۳ سوره مائده این چنین آمده است: «همانا کسانی که به محاربه با خدا و رسولش برمی خیزند و برای فساد بر زمین می کوشند کیفرشان، قتل یا به دار آویختن یا بریدن معکوس دست ها و پاهایشان یا تبعید آنهاست. در این جهان مایه خواری و رسوایی آنان است و عذاب بزرگی نیز در آخرت خواهند داشت.» از اهم آیات مربوط به احکام کیفری در قرآن این آیه است که دارای تفسیر و مباحث مفصلی در کتب فقهی است و نظرات مختلفی در مورد مفهوم و مصادیق آن بیان شده است.

۲- ۱- ۱- تبیین مفهوم محاربه

در این گفتار سعی شده است با تتبع در منابع در دسترس عنوان مجرمانه محاربه به لحاظ مفهومی تحلیل و تنقیح گشته و ارکان و زوایای تاریک آن روشن گردد.

۲- ۱- ۲- مفهوم محاربه در لغت

در لغت محاربه مصدر باب مفاعله ثلاثی مزید است که مجرد آن «حارب» بر وزن فاعل از ریشه ثلاثی مجرد است. معنای حرب عبارت است از: جنگ، مقاتله و غارت.^۱ علامه ابنمنظور در کتاب لسانالعرب حرب را در مقابل سلم قرار داده است.^۲ حرب به معنای جنگیدن، مبارزه نمودن، عداوت و دشمنی کردن است و همچنین به معنی ربودن، غارت کردن و تاراج غنیمت های جنگی آمده است.^۳

برای شناخت مفهوم لغوی واژه محاربه و مراد از آن می توان به فرهنگ های لغت و قرآن کریم مراجعه کرد. محارب از ریشه حرب و معنای لغوی آن نقیض «سلم» یعنی آشتی است. بنابراین، واژه مزبور از نوعی مقاتله گرفته شده که در آن از ابزار قدرت و زور استفاده میشود. بر اساس این تعریف بین محاربه به معنای مقاتله، و منازعه به معنای خصومت تفاوت قائل میشویم.^۴

۲- ۱- ۳- محاربه در قرآن

واژه «حرب» به طور کلی در چندین جای قرآن، در معانی زیر به کار رفته است:

۱- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲۷۸) فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (۲۷۹)^۵

ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر اهل ایمان هستید از خدا بترسید و رباخواری نکنید. و اگر از این کار دست بر ندارید به جنگ با خدا و رسول او برخاسته‌اید و اگر از این کار دست بردارید اصل مال، برای شماست؛ نه به کسی ستم کرده و نه ستمی کشیده اید.

۲- وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا

۱ - حبیبزاده، محمد جعفر (۱۳۷۰)، بررسی جرم محاربه و افساد فیالارض، تهران: انتشارات کیهان، ص ۲۵

۲ - ابن منظور، جمالالدین محمدبن مکرم (۱۴۱۷ق)، لسانالعرب، چاپ ششم، بیروت: دارالفکر، ص ۳۰

۳ - سیاح، احمد (۱۳۶۶)، فرهنگ طمعه عربی-فارسی، جلد ۱ تا ۴، تهران: انتشارات کتابفروشی اسلام، ص ۹۲

۴ - حکیم، سید محمد باقر (۱۳۸۰)، جرایم امنیت عمومی (محاربه)، فقه اهلیت، سال هفتم، شماره ۲۶، ص ۱۴۷

۵ - آیه ۲۷۸ و ۲۷۹ سوره بقره

مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْقِيَامَةَ إِلَيْنَا الْغَضَاءُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾^۱

یهود گفتند دست خدا بسته شد، به علت این گفتار دروغ دست آنها بسته شد و گرفتار لعنت خداوند شدند. بلکه دو دست خدا باز است و هرگونه بخواهد انفاق می کند. قرآنی که بر تو نازل شد بر سرکشی و کفر بسیاری از اهل کفر افزوده شد و ما تا قیامت آتش کینه و دشمنی را در میان آنها به کیفر آن برافروختیم. هر گاه آتشی برای جنگ با مسلمانان برافروزند، خدا آن آتش را خاموش سازد و آنها در روی زمین به فساد میکوشند. خداوند هرگز مفسدین را دوست نمیدارد.

۳- فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدْكُرُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾^۲

اگر آنها را در میدان جنگ بیابی، برای این که شاید متذکر شوند و عبرت بگیرند، آنچنان به آنان حمله کن که جمعیهایی که پشت سر آنها هستند، پراکنده شوند. و از آن جایی که خداوند خائنان را دوست ندارد پس، هرگاه از خیانت گروهی بیم داشته باشی به گونه ای عادلانه به آنان اعلام کن که پیمانشان لغو شده است.

۴- وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلُقَنَّ إِنَّ أَرْدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾^۳

کسانی که برای ضرر رساندن به مسلمانان و تقویت کفر و تفرقه افکنی میان مومنان و کمینگاه برای کسی که از پیش با خدا و پیامبرش مبارزه کرده بود؛ آنها سوگند یاد میکنند که: «جز نیکی و خدمت، نظری نداشتهایم. اما خداوند گواهی میدهد که آنها دروغگویند.

در شأن نزول این آیه در مجمع البیان گفته شده است که: ابوعامر راهب از منافقین خواست که با ساختن مسجدی، خود را برای قیام علیه پیامبر آماده کنند و از طرفی از پادشاه روم (قیصر)، در خواست کرد که با پیامبر وارد جنگ شود و او را از شهر بیرون راند.^۴

۵- فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَتَمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدَ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ

۱- آیه ۶۴ سوره مائده

۲- آیه ۵۷ و ۵۸ سوره انفال

۳- آیه ۱۰۷ سوره توبه

۴- طبرسی، فضل‌الحسن، ص ۳۹۲

أَعْمَالُهُمْ (۴)؛^۱

وهنگامی که با کافران در میدان جنگ روبه رو شدید برای این که به اندازهی کافی دشمن را درهم بکوبید گردن هایشان را بزنید. در این هنگام اسیران را محکم ببندید، سپس با منت نهادن بر آن ها آزادشان کنید و یا در برابر آزادی از آنها فدیة بگیریید، تا بار سنگین جنگ بر زمین گذاشته شود، برنامه این است و اگر خداوند میخواست خودش آنها را مجازات می کرد، اما می خواهد بعضی از شما را با بعضی دیگر مورد آزمایش قرار دهد، و خداوند هرگز اعمال کسانی را که در راه او کشته شدند از بین نمیبرد.

۶- إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۳۳)؛^۲

مجازات کسانی که با خدا و پیامبرش به جنگ بر میخیزند، و به فساد در روی زمین اقدام می کنند، (و با تهدید اسلحه، به جان و مال و ناموس مردم حمله میبرند)، فقط این است که اعدام شوند؛ یا به دار آویخته شوند؛ یا به طور معکوس دست و پای آنها بریده شود؛ یا از سرزمینشان تبعید گردند. این رسوایی آنها در این دنیا است، و در آخرت مجازات عظیمی دارند.

در مورد این آیه که موضوع بحث ما در این فصل از پایاننامه می باشد، به اتفاق نظر فقها اعم از سنی و شیعه آیه مورد بحث در مورد محاربه است، با این وجود در شان نزول این آیه، معنای محاربه و افساد فیالارض، اضافه شدن واژه های «الله و رسول» به «یحاربون» و معطوف شدن عبارت «یسعون فیالارض»، به واژه محاربه و... اختلاف نظرهایی وجود دارد که در حد وسع علمی خویش به آنها در این فصل و فصلهای آتی اشاراتی میکنیم.

به هر حال معنای حقیقی حرب هر چه باشد، مضاف شدن لفظ محاربه به الله و رسول در آیه مبارکه قرینهای بر این است که معنای حقیقی این کلمه مدنظر نیست، به این دلیل که محاربه به معنای حقیقی آن، با خدا ممکن نیست و با رسول اگر چه ممکن است ولی در اینجا قطعاً مراد نیست.^۳

اضافه شدن لفظ محاربه به «الله» و «رسول» در آیه مزبور قرینهای شده است تا مفسرین متمایل به این دیدگاه شوند که چون محارب در معنای حقیقی خود با خداوند ممکن نیست، بنابراین محاربه در معنای حقیقی خود به کار نرفته است. البته اگر چه محاربه با رسول خدا (ص) امکان پذیر میباشد، لیکن نفس اضافه شدن محاربه به خدا

۱ - آیه ۴ سوره محمد.

۲ - آیه ۳۳ سوره مائده

۳ - هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۷۶)، محارب کیست و محاربه چیست؟ (بخی در شناخت موضوع حد محارب)، مجله فقه اهل بیت، شماره ۱۱-۱۲، ص ۱۴۴

و رسول را قرینه‌های دانسته‌اند که مراد و مقصود معنای گسترده‌تری می‌باشد.^۱

منظور از محاربه با خدا و رسول، محاربه با مسلمانان است زیرا که مسلمانان دوستان خدا و رسولانند و محاربه با ایشان متضمن محاربه با خدا و رسول است. و مراد از او در عرف شرع کسی است که سلاح را برای ترسانیدن مردم، چه در دریا و چه در خشکی، چه در شب و چه در روز، و خواه مرد یا زن، و خواه قوی یا ضعیف تجرید و تشهیر کند.^۲

۲- ۱- ۴ محاربه در روایات

روایات مختلفی که در این باب وارد شده، مطلب فوق را تأیید میکند و چشم اندازی کلان درباره تشخیص موضوع محاربه را نشان می‌دهد. از جمله این روایات عبارتند از:

۱- عن محمد بن مسلم عن ابی جعفر (ع) قال: من شهر سلاح فی مصر من الامصار فعقر اقتص منه و نفی من تلک بلد، و من شهر سلاح فی مصر من الامصار و ضرب و عقر و اخذ المال و لم يقتل فهو محارب، فجزاءه جزاء المحارب و امره الی الامام ان شاء قتله و صلبه، و ان شاء قطع یده و رجله. قال: و ان ضرب و قتل و اخذ المال فعلى الامام ان يقطع یده الیمنی بالسرقة ثم یدفعه الی اولیاء المقتول فیتبعونه بالمال ثم یقتلونه؛^۳

محمد بن مسلم از امام محمد باقر، روایت کرده است که: هر کس که در شهر سلاح بکشد و کسی را مجروح سازد، از آن قصاص می‌شود و به شهر دیگری تبعید می‌شود و هر کس که در شهر سلاح بکشد و کسی را مضروب و مجروح سازد و مالی بدزدد ولی کسی را نکشد، محارب است و مجازات او مجازات محارب است و به امام واگذار میشود که اگر بخواهد او را بکشد و به صلیب بکشد، یا دست و پای او را از چپ و راست قطع کند. و اگر بزند و بکشد و مالی بدزدد، امام باید دست او را قطع کند، آن گاه او را به اولیای مقتول تحویل دهد تا پس از باز گرفتن مال، او را بکشند.

۲- عن عیبدالله مدائنی عن ابی الحسن الرضا (ع) قال: سئل عن قول الله عزوجل: «انما جزاء الذین یحاربون الله و رسوله و یسعون فی الارض فسادا» الآیة، فما الذی اذا فعله استوجب واحدة من هذه الاربع؟ اذا حارب الله و رسوله و سعی فی الارض فسادا فقتل قتل به، و ان قتل و اخذ المال قتل و صلب، و ان اخذ مال و لم یقتل قطعت یده و رجله من خلاف، و ان شهر السیف و حارب الله و رسوله و سعی فی الارض فسادا و لم یقتل و لم یأخذ المال نفی من

۱- همان

۲- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد (۱۴۰۴ق)، معجم مفردات الفاظ قرآن، چاپ دوم، بیروت: دارالمعرفة، ص ۱۵۲

۳- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۱ق)، وسائل الشیعه، چاپ پنجم، جلد هیجدهم، تهران: المکتبة الاسلامیة، ص ۵۳۲